

VÁCLAV BŮŽEK

Wydział Filozoficzny  
Uniwersytetu Południowoczeskiego  
Czeskie Budziejowice

## DROGI DO POZNANIA HISTORII HABSBUURGÓW W CZESKICH NAUKACH HISTORYCZNYCH

Panowanie Karola I z dynastii habsbursko-lotaryńskiej na ziemiach korony czeskiej zakończył przedwcześnie, 28 października 1918 r., rozpad austriacko-węgierskiego państwa związkowego i ogłoszenie powstania niepodległego państwa czechosłowackiego. W skład wielonarodowościowej, środkowoeuropejskiej monarchii Habsburgów wchodziły Królestwo Czeskie, Margrabstwo Moraw, Księstwa Śląskie oraz Margrabstwo Dolnych i Górnych Łużyc od 1526 r., gdy przedstawiciele czeskich stanów na posiedzeniu sejmu ziemskiego w Pradze wybrali na czeskiego króla Ferdynanda I. Kulminacją długotrwałych napięć politycznych i religijnych między habsburskim władcą a czeskimi stanami była porażka powstania stanowego w bitwie na Białej Górze w 1620 r. Habsburgowie wykorzystali zwycięstwo do przeforsowania własnego programu politycznego i wprowadzenia absolutyzmu jako formy rządów, do przeprowadzenia konsekwentnej rekatolizacji oraz potwierdzenia swoich dziedzicznych praw do korony św. Wacława. Wymienione roszczenia zawarli w latach 1627 i 1628 w Nowym statucie ziemskim dla Królestwa Czeskiego i Margrabstwa Moraw (Verneuerte Landesordnung). Część postanowień wspomnianego statutu obowiązywała aż do upadku monarchii środkowoeuropejskiej w 1918 r. Zasadę męskiej primogenitury w ramach sukcesji poszczególnych przedstawicieli dynastii habsburskiej w 1713 r. zmieniono na sankcję pragmatyczną, która podkreślała niepodzielność monarchii habsburskiej i umożliwiała również

samodzielne panowanie kobietom. Postanowienia sankcji pragmatycznej zostały zrealizowane w 1740 r., gdy władzę objęła Maria Teresa, córka Karola VI i małżonka księcia lotaryńskiego Franciszka Stefana. Po jej koronacji na królową na ziemi Korony Czeskiej wkroczyła dynastia habsbursko-lotaryńska. W trakcie rewolucyjnych lat 1848–1849 próby ograniczenia władzy absolutystycznej w monarchii habsburskiej zakończyły się niepowodzeniem. Liberalne i demokratyczne postulaty w środkowoeuropejskim państwie związkowym ponownie stały się przedmiotem debaty w latach sześćdziesiątych XIX w., gdy kulminację osiągnęły spory o ustrój monarchii, możliwe do zaakceptowania przez wszystkie społeczności narodowe, wchodzące w skład tego państwa związkowego, a także o prawa obywatelskie gwarantowane przez konstytucję. Porozumienie austriacko-węgierskie z 1867 r. pogłębiło ruchy odśrodkowe reprezentacji politycznych ziem czeskich. Panująca dynastia aż do upadku monarchii w 1918 r. nie potrafiła rozwiązać kwestii przywrócenia samodzielnego państwa czeskiego w ramach państwa związkowego. Setna rocznica rozpadu Austro-Węgier i proklamowania niepodległości Czechosłowacji stanowi kamień milowy we współczesnej czeskiej historii i jest dobrą okazją do dokonania bilansu, uwzględniającego różne punkty widzenia. Autor spróbuje we współczesnej refleksji zwięźle odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób czeska historiografia rozliczyła się z panowaniem Habsburgów na ziemiach Korony Czeskiej oraz jakie drogi wybrała, aby przedstawić „czeskie” spojrzenie na historię monarchii środkowoeuropejskiej<sup>1</sup>.

Pozycja państwa czeskiego w monarchii habsburskiej oraz stosunek narodu czeskiego do dynastii panującej tworzyły podstawowy szkielet interpretacji czeskiej historii w okresie od 1526 do 1918 r., którą historycy z przełomu XVIII i XIX w. postrzegali poprzez ciągłe konflikty między reprezentantami politycznymi kraju z jednej strony, a mocarstwowymi interesami władcy z drugiej. Przebudzeniu się narodu czeskiego po licznych katastrofach towarzyszyło od epoki racjonalizmu oświeceniowego tradycyjne postrzeganie Habsburgów jako dynastii obcej i jednoznacznie wrogiej, z którą naród czeski prowadził nieprzejednaną walkę o uznanie swojej państwowości. Do oświeceniowo-romantycznego ujęcia czeskiej historii jako historii narodu czeskiego, postawy reprezentowanej przede wszystkim przez Františka Palackiego, nawiązywała konserwatywno-liberalna koncepcja Václava Vladivoja Tomka. W swojej interpretacji czeskiej historii Tomek podkreślał, że decydującą siłą

---

<sup>1</sup> Ze względu na formę i zakres pracy odwołania są ograniczone jedynie do kilku niezbędnie koniecznych i wybranych przypisów bibliograficznych.

jednoczącą Europę Środkową pod panowaniem Habsburgów od początku epoki nowożytnej były ziemie czeskie, dlatego zasługują na odpowiednią pozycję wewnątrz monarchii, którą miałyby osiągnąć poprzez stopniowe działania polityczne. Aż do I wojny światowej historyczne uzasadnienie ważności czeskich praw państwowych zawierało dzieło Josefa Kalouska o czeskim prawie państwowym. Autor odwoływał się do elekcyjności czeskiego tronu i w związku z tym jako niezgodne z prawem odrzucał roszczenia Habsburgów do korony św. Wacława, zawarte w Nowym statucie ziemskim.

Na przełomie XIX i XX w. na ziemiach czeskich nieprzyjacielski obraz panowania Habsburgów jako obcej dynastii pogłębiała nie tylko historiografia, ale również zabierająca głos w podobnym duchu publicystyka i literatura piękna. Po 1918 r. republikański entuzjazm płynący z proklamowania politycznej niezależności przyczynił się do zaliczenia dynastii Habsburgów do grona głównych przeciwników narodu czeskiego, który wreszcie doczekał się przywrócenia suwerenności państwowej. Choć w latach trzydziestych XX w. przede wszystkim Kamil Krofta, Jan Opočenský i Jaroslav Prokeš podejmowali próby zmiany jednoznacznie negatywnej oceny Habsburgów zasiadających na tronie czeskim, podkreślając ich starania o włączenie ziem czeskich do kręgu kulturowego wczesnonowożytnej Europy Zachodniej i Południowej oraz przeprowadzenie licznych reform, które w XIX w. umożliwiły ukształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego, to jednocześnie zarzucali im zdystansowanie się od czeskich interesów narodowych i niezrozumienie czeskiej wsi. Podobna ocena Habsburgów jako dynastii obcej nierozumiejącej potrzeb narodu czeskiego dominowała w czeskich naukach historycznych do późnych lat XX w. Po 1948 r., realizując zapotrzebowanie ideologii komunistycznej, negatywny obraz Habsburgów w czeskiej historii nakreślił Zdeněk Nejedlý, który okres po bitwie na Białej Górze postrzegał przez pryzmat walki klasowej oraz ucisku narodowego i religijnego, będących rezultatem panowania obcej dynastii i obcej szlachty. Jego tendencyjna interpretacja czeskiej historii XVII i XVIII w. była zdecydowanie sprzeczna przede wszystkim z wcześniejszymi opiniami Josefa Pekařa i Zdenka Kalisty, którzy postrzegali znaczenie Habsburgów w przełamaniu izolacji państwa czeskiego oraz doceniali wartości kultury baroku.

Różnice w postrzeganiu roli Habsburgów w Europie Środkowej przez zachodnioeuropejskie i czeskie nauki historyczne pogłębiły się w okresie od lat pięćdziesiątych do lat osiemdziesiątych XX w. Brytyjcy, francuscy, niemieccy i austriaccy badacze nie tylko szukali drogi do zrozumienia poglądów, życiowych losów i działań politycznych głównych przedstawicieli dynastii habsburskiej, ale także, znając źródła, starali się zrozumieć

ich mocarstwowe znaczenie w Europie Środkowej, szczególnie w stosunku do Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, ziem czeskich, austriackich i węgierskich i ich obrony przed zagrożeniem osmańskim. Zachodnioeuropejscy historycy w swoich rozważaniach nie pomijali też sposobów realizacji celów politycznych i religijnych Habsburgów, z reguły odmiennych od celów korporacji stanowych i innych w krajach, w których panowali. Natomiast w czeskich naukach historycznych, mimo odosobnionych wystąpień Josefa Polišínskigo i Josefa Válki, którzy próbowali dokonać zrównoważonej oceny dynastycznej, politycznej i kulturalnej roli Habsburgów w Europie Środkowej w okresie wczesnonowożytnym, w badaniach do końca lat osiemdziesiątych XX w. przeważał nurt w pełni zgodny z tendencyjnymi konstrukcjami ideologii komunistycznej. Nie brano pod uwagę treści źródeł i zamykano oczy na metodologicznie i merytorycznie inspirujące wyniki prac badaczy zachodnioeuropejskich. W pracach Františka Kavki i Bedřicha Šindeláča Habsburgom przypisywano zakłamaną i nieprzyjazną politykę wobec potrzeb stanów ziem Korony Czeskiej, a znaczenie dynastii przy kształtowaniu środkowoeuropejskiego państwa związkowego uważano za drugorzędne. Efektem tego uwarunkowanego ideologicznie punktu widzenia był zbudowany na konflikcie obraz czeskiej historii wczesnej epoki nowożytnej, w której agresywna polityka Habsburgów stała się główną przyczyną ucisku ludności wiejskiej, uniemożliwiając mieszkańcom czeskiej wsi społeczną, religijną i kulturową emancypację<sup>2</sup>.

Poza ramy wypaczonego ideologicznie postrzegania historii wykroczało dzieło Josefa Janáčka, który zdołał celnie opisać zamiary i przejawy polityki centralizacyjnej Ferdynanda I, uznając go za rzeczywistego twórcę monarchii habsburskiej w Europie. Wbrew oczekiwaniom nie podjął się przedstawienia jego całościowej biografii, ale swoje zainteresowania naukowe skupił na losach Rudolfa II, które zestawiał z dobrą znajomością wydanych źródeł i literatury. Nadzieję na wydanie książki Janáčka jeszcze przed upadkiem reżimu komunistycznego wzmacniał fakt, że Rudolf II w powszechnym odbiorze, ze względu na długotrwały pobyt na Zamku Praskim oraz swój artystyczny wizerunek mecenasa artystów i naukowców, utracił piętno przynależności do obcej dynastii. Główne niedostatki życiorysu spisane przez Janáčka tkwiły w samej koncepcji jego pracy, w której nie potrafił opuścić rudolfińskiej Pragi

<sup>2</sup> Por. J. Pánek, „*Tvůrcové*” *habsburské monarchie v nové literatuře*, „*Český časopis historický*” 90, 1992, s. 394–412, przede wszystkim s. 394–396; M. Novotný, *Habsburkové ve světle českých mýtů a stereotypů*, w: *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, red. V. Bůžek, P. Král, České Budějovice 2006 (Opera historica, t. 11), s. 103–119, przede wszystkim s. 111–112.

i udać się do ośrodków władzy w regionach Korony Czeskiej, tylko marginalnie zajął się światem wartości i idei władcy, a przede wszystkim nie uwzględnił wymiaru politycznego i religijnego jego skomplikowanego panowania w Świętym Cesarstwie Rzymskim Narodu Niemieckiego. Praca Janáčka ukazała się w okresie, gdy historycy sztuki uczynili z mecenatu Rudolfa II temat badań o światowym znaczeniu, skupiając ich twórczą uwagę na Europie Środkowej, a przede wszystkim na manierystycznym labiryncie rudolfińskiej Pragi<sup>3</sup>.

Negatywa ocena Habsburgów jako obcej dynastii, która na ziemiach Korony Czeskiej była źródłem ucisku społecznego, narodowego i religijnego, przede wszystkim po bitwie na Białej Górze tworzyła główną oś zabarwionego ideologicznie postrzegania czeskich dziejów narodowych w „okresie ciemności”<sup>4</sup>. Biała Góra nadal była odbierana jako symbol głębokiego poniżenia narodowego. Do jego odkupienia naród czeski przygotowywał się przez długie dziesięciolecia. Nie było zatem zaskakujące, że w związku z takim postrzeganiem Habsburgów porażkę w bitwie na Białej Górze odkupiło dopiero powstanie samodzielnego państwa, gdy 28 października 1918 r. naród czeski wyzwolił się wreszcie spod panowania obcej dynastii. Do negatywnego obrazu Habsburgów nie pasuje jednak fakt, że wyobrażenia czeskich polityków o niepodległości stały się bardziej konkretne dopiero podczas I wojny światowej. Jeszcze w pierwszych latach tego konfliktu większość z nich broniła stanowiska opierającego się na zasadach czeskiego prawa państwowego, zgodnie z którym do uzyskania niepodległości czeskiego państwa należało dążyć wyłącznie w ramach monarchii pod panowaniem Habsburgów. Na początku lat osiemdziesiątych XX w., gdy zachodnioeuropejska historiografia mogła już dokonywać oceny wyników badań przede wszystkim historii politycznej wybranych okresów z dziejów monarchii, w czeskiej historii cały czas był rozpowszechniany obraz Habsburgów jako obcej i nieprzyjacielskiej dynastii. A zdaniem Jana Galandauera i Miroslava Honzika ich odmienna ocena mogła nawet zaszkodzić budowaniu socjalizmu w krajach Europy Środkowej<sup>5</sup>.

Po przywróceniu swobody badań naukowych po 1989 r. czeskie nauki historyczne stanęły przed wyjątkową szansą rozliczenia się z panowaniem Habsburgów i ich dziedzictwem na ziemiach Korony Czeskiej bez

<sup>3</sup> J. Janáček, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987.

<sup>4</sup> J. Petrání, *Na téma mýtu Bílé hory*, w: *Traditio et cultus. Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, red. Z. Hledíková, Praha 1993, s. 141–162; S. Raková, *Pobělohorské Temno v české historiografii 90. let: pokus o sondu do proměn historického vědomí*, „Český časopis historický” 99, 2001, s. 569–588.

<sup>5</sup> J. Galandauer, M. Honzík, *Osud trůnu habsburského*, Praha 1986, s. 11–12.

ideologicznych, moralizatorskich, a przede wszystkim patriotycznych ograniczeń. Tego trudnego zadania pierwszy podjął się programowo na początku lat dziewięćdziesiątych Jaroslav Pánek, który opracował związałą koncepcję historii monarchii habsburskiej w latach 1526–1806. W jej tworzeniu pod jego kierownictwem wzięło udział liczne grono czeskich historyków<sup>6</sup>. Przyczyn niepowodzenia tego ambitnego projektu z perspektywy ćwierćwiecza można upatrywać nie tylko w nietrafnym doborze badaczy. Istotną rolę odegrało przede wszystkim słabe przygotowanie poszczególnych naukowców od strony heurystycznej i częściowo metodologicznej, a także całkowity brak studiów przypadku, odpowiednich do wykorzystania w badaniach porównawczych ogólnie nakreślonych tematów z potępianych dotychczas dziejów monarchii, wykraczających poza granice konfliktów politycznych i religijnych przedstawicieli dynastii panującej a stanów ziemskich.

Jednocześnie nie można pominąć, że od końca lat dziewięćdziesiątych XX w. w badaniach historii Habsburgów zaczęto powoli odchodzić, szczególnie w austriackich i niemieckich pracach historycznych, od metody porównawczej, analizującej ich konflikty ze stanowymi społeczeństwami w poszczególnych krajach ich monarchii. Pod względem tematycznym i metodologicznym badania zaczęły zmierzać w zupełnie innym kierunku<sup>7</sup>. Studia nad historią Habsburgów stopniowo zostały ukierunkowane na tematy ujęte strukturalnie, historyczno-antropologicznie i propozograficznie, dotyczyły struktury społecznej, działalności politycznej, zaplecza finansowego i wpływu kulturowego dworu cesarskiego i jego instytucji oraz komunikacji w sieciach powiązań społecznych władcy, jego dworzan, służby i klientów, szczególnie w XVII i XVIII w. Po 2000 r. na dzieje Habsburgów znacząco rzutowały szczególnie nośne w niemieckich, austriackich i hiszpańskich badaniach historycznych koncepcje komunikacji symbolicznej, które umożliwiły historykom udzielenie odpowiedzi na pytania o reprezentację majestatu władcy, inscenizację jego dostojęstwa i władzy podczas uroczystych wjazdów, koronacji, hołdów, posiedzeń parlamentu, ślubów, pogrzebów i innych publicznych rytuałów. Podejście genderowe przyczyniło się do zbadania podobnych tematów w przypadku małżonek habsburskich władców. Liczne studia doprowadziły do powstania nowocześnie ujętych biografii habsburskich władców, które zyskały liczne grono czytelników.

<sup>6</sup> J. Pánek, op. cit., s. 411–412.

<sup>7</sup> Porównaj *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, red. V. Bůžek i in., Praha 2010; *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, red. M. Hlavačka i in., t. 1–2, Praha 2014.

O ile czeszy historycy chcieli dotrzymać kroku przynajmniej naukowcom austriackim i niemieckim, badającym historię Habsburgów, musieli zrezygnować z przedwczesnych deklaracji programowych o historii Habsburgów i skupić swoją twórczą uwagę nie tylko na studiowaniu naukowo prawie niewykorzystanych źródeł zgromadzonych przede wszystkim w Wiedniu, Linzu, Innsbrucku i Grazu, ale jednocześnie wybierać jako tematykę własnych badań takie obszary, które, uwzględniając rolę Habsburgów jako królów czeskich, mogłyby tworzyć szkielet przyszłej „czeskiej” interpretacji historii monarchii środkowoeuropejskiej w latach 1526–1918. Z reguły wybór takich tematów, które dotyczyły przede wszystkim historii władzy i jej interpretacji, poprzedzały międzynarodowe dyskusje o interdyscyplinarnym charakterze, inicjowane przede wszystkim w pierwszym dziesięcioleciu XXI w. przez grupę roboczą Dwory Domu Austriackiego (Höfe des Hauses Österreich), działającą przy Austriackiej Akademii Nauk w Wiedniu.

Z szerokiej oferty tematycznej w czeskich naukach historycznych dotychczas znacznie większą uwagę poświęcono czeskim koronacjom niektórych habsburskich władców, inscenizacji ich majestatu podczas uroczystych wjazdów, hołdów, ślubów i funeraliów. Nie pominięto też zagadnień dotyczących tworzenia obrazu habsburskich władców przy okazji uroczystości dworskich oraz za pośrednictwem działalności ich posłów na zagranicznych dworach, przede wszystkim w XVII i XVIII w.<sup>8</sup> Bardziej wnikliwe wejrzenie do świata duchowego niektórych z habsburskich cesarzy i austriackich arcyksiążąt oraz ich szlacheckiego otoczenia umożliwiła nowo zdobyta wiedza o mecenacie kulturalnym i naukowym<sup>9</sup>. Wąsko nakreślone tradycyjne ramy badań porównawczych, analizujących konflikty religijne i polityczne między habsburskimi władcami a stanami na poziomie poszczególnych krajów monarchii, wzbogaciły zagadnienia ukierunkowane na wszechstronne przejawy pobożności

<sup>8</sup> V. Bůžek, *Ferdinand von Tirol zwischen Prag und Innsbruck. Der Adel aus den böhmischen Ländern auf dem Weg zu den Höfen der ersten Habsburger*, Wien–Köln–Weimar 2009; Š. Vácha, I. Veselá, V. Vlnas, P. Vokáčová, *Karel VI. & Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha 2009; J. Hrbek, *České barokní korunovace*, Praha 2010; M. Holá, *Holdovacie cesty českých panovníků do Vratislavi v pozdním středověku a raném novověku (1437–1617)*, Praha 2012; P. Marek, *La embajada española en la corte imperial (1558–1641). Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*, Praha 2013; V. Bůžek, P. Marek, *Smrt Rudolfa II.*, Praha 2015.

<sup>9</sup> *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, red. I. Purš, V. Karpenko, Praha 2011; *Knihovna arcivévody Ferdinanda II. Tyrolského*, red. I. Purš, H. Kuchařová, t. 1–2, Praha 2015; I. Cerman, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011; M. Morawetz, *Romantik in Böhmen. Die Grundlagen des philosophischen Denkens des Grafen Georg von Buquoy*, Stuttgart 2017 (Contubernium, t. 86).

w okresie baroku, a następnie sekularyzacji po nadejściu oświecenia<sup>10</sup>. Teoretyczne dyskusje o charakterze absolutyzmu we wczesnonowożytnej Europie wywołały zainteresowanie przejawami integracji szlachty z ziem Korony Czeskiej z dworem habsburskich cesarzy i rezydencjami austriackich arcyksiążąt, wraz z ich karierami i poglądami<sup>11</sup>. Historia militarna zajmowała się nie tylko karierami wojennymi szlachciców z ziem Korony Czeskiej w habsburskich wyprawach przeciw Imperium Osmańskiemu i w takcie wojny trzydziestoletniej, ale również patriotycznym zapalem czeskich żołnierzy w służbie monarchii podczas wojen napoleońskich, w okresie konfliktu prusko-austriackiego, a przede wszystkim na polach bitew I wojny światowej<sup>12</sup>. Badania historii drugiej połowy XIX w. skupiły się na przemianach kultury politycznej na ziemiach czeskich, która musiała sobie przyswoić nowe idee parlamentaryzmu, konstytucjonalizmu, systemu partii politycznych, publicznego oddziaływania prasy i poradzić sobie z rosnącym w siłę nacjonalizmem w monarchii austro-węgierskiej<sup>13</sup>.

Podczas gdy w ostatnim ćwierćwieczu czeskie nauki historyczne dopiero starały się interpretacyjnie ogarnąć nośne tematy z dziejów monarchii poprzez studia przypadków, historiografia austriacka przedstawiła ich nowoczesne syntetyczne opracowanie zawarte w końcowych tomach projektu wydawniczego *Österreichische Geschichte*, które przygotowali Thomas Winkelbauer, Karl Vocelka i Helmut Rumpler<sup>14</sup>. Punkt ciężkości badań porównawczych dotyczył przede wszystkim historii politycznej, administracyjnej i religijnej austriackich, a marginalnie

<sup>10</sup> Por. *Církev a zrod moderní racionality. Víra – pověra – vzdělanost – věda v raném novověku*, red. M. Ondo Grečenková, J. Mikulec, Praha 2008.

<sup>11</sup> R. Smíšek, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009 (Monographia historica, t. 11); I. Cerman, *Habsburscher Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010 (Contubernium, t. 72); J. Hrbek, *Barokní Valdštejnové v Čechách (1640–1740)*, Praha 2013; P. Vokáčová, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014.

<sup>12</sup> Przede wszystkim I. Šedivý, *Češi, české země a velká válka 1914–1918*, Praha 2001; por. też: V. Prchal, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015.

<sup>13</sup> Porównaj J. Kořalka, *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996; J. Štaif, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005.

<sup>14</sup> T. Winkelbauer, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, t. 1–2, Wien 2003 (Österreichische Geschichte 1522–1699); K. Vocelka, *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien 2001 (Österreichische Geschichte 1699–1815); H. Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*, Wien 1997 (Österreichische Geschichte 1804–1914). Por. też: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, red. A. Wandruszka, P. Urbanitsch, t. 1–9, Wien 1973–2010.



także pozostałych krajów wielonarodowościowego państwa związkowego w Europie Środkowej pod panowaniem Habsburgów. Wbrew częściowym zastrzeżeniom wobec pierwszoplanowego zajęcia się ziemiami dziedzicznie austriackimi, ze względu na swoje podejście projekt stanowi wyzwanie dla czeskich historyków, aby po niezbędnych pracach przygotowawczych skupili swoją uwagę na „czeskim” spojrzeniu na historię monarchii habsburskiej w latach 1526–1918. Jedną z dróg prowadzących do częściowej realizacji tego celu pokazały już, z innego punktu widzenia, węgierskie nauki historyczne. Géza Pálffy w swojej monografii przedstawił odkrywczą interpretację historii Królestwa Węgier w monarchii habsburskiej w XVI w., kładąc nacisk na wydarzenia militarne i polityczne<sup>15</sup>. Niewątpliwie nowe impulsy do ujęcia historii środkowoeuropejskiego państwa związkowego przyniosą wyniki wielkiego międzynarodowego projektu Uniwersytetu w Wiedniu, poświęconego historii administracji monarchii habsburskiej we wczesnej nowożytności<sup>16</sup>.

W czeskich naukach historycznych swoisty etap pośredni na drodze do historii monarchii środkowoeuropejskiej może stanowić dwutomowe dzieło, zatytułowane *Habsburkové*. Celem naukowym czeskich oraz kilku zagranicznych badaczy było przedstawienie w pierwszym tomie, którego koncepcję opracowali Václav Bůžek i Rostislav Smíšek, panowania dynastii habsburskiej na ziemiach Korony Czeskiej w latach 1526–1740 w szerszym kontekście interpretacyjnym monarchii i Cesarstwa<sup>17</sup>. Nie chodziło jedynie o przedstawienie osobowości i profilu monarszego Habsburgów, którzy z tytułem cesarzy, czeskich i węgierskich królów i austriackich książąt panowali w Cesarstwie, Królestwie Czeskim, Królestwie Węgierskim i na ziemiach austriackich, punktem ciężkości wywodu było raczej wyjaśnienie dynastycznych, politycznych, religijnych oraz niektórych gospodarczych decyzji panujących, którzy z reguły musieli się borykać z przeciwstawnymi interesami stanów w poszczególnych krajach, znajdujących się pod ich panowaniem. Nie pominięto również spraw rodzinnych Habsburgów i losów ich współtowarzyszy, zarówno osób świeckich, jak i duchownych, pozornie działających w cieniu głównych przedstawicieli dynastii. Znaczącą uwagę autorzy poświęcili rezydencjom Habsburgów

<sup>15</sup> G. Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*, New York 2009 (East European Monographs 735).

<sup>16</sup> Porównaj na poziomie programowym, *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit*, red. M. Hochedlinger, T. Winkelbauer, Wien–München 2010 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, t. 57).

<sup>17</sup> *Habsburkové. Země Koruny české ve středoevropské monarchii (1526–1740)*, red. V. Bůžek, R. Smíšek, Praha 2017.

oraz symbolicznemu znaczeniu rytuałów, ceremoniału i codziennemu porządkowi na ich dworach w Wiedniu i Pradze. Na przykładach z różnych obszarów kultury duchowej i materialnej pamięć o czasach habsburskich została przedstawiona szczególnie na ziemiach czeskich. Drugi tom, obejmujący lata 1740–1918, opierał się na odmiennej koncepcji naukowej, którą przedstawił Ivo Cerman<sup>18</sup>. Twórcy tego tomu zasadnie odrzucili metodologiczną optykę narodowej interpretacji historii i starali się znaleźć nowoczesną wykładnię powstania społeczeństwa obywatelskiego na ziemiach czeskich, kładąc nacisk na uchwycenie przemian kultury prawnej, polityki publicznej, religii i Kościoła. Podejście wykorzystane w drugim tomie *Habsburgów* może służyć jako cenny punkt wyjścia do metodologicznie podobnego ujęcia historii politycznej ziem austriackich i węgierskich w ostatnich dziesięcioleciach istnienia monarchii habsburskiej, których ujęcie porównawcze nie było przedmiotem naukowego zainteresowania zespołu autorów.

Mimo opracowania licznych studiów przypadku oraz ukazania się najnowszego dwutomowego dzieła o Habsburgach, czeskie nauki historyczne sto lat po rozpadzie monarchii i powstaniu niepodległego państwa czechosłowackiego wciąż nie są w stanie w pełni rozliczyć się z panowaniem dynastii habsburskiej, a właściwie habsbursko-lotaryńskiej na ziemiach czeskich, które w latach 1526–1918 były częścią wielonarodowościowego państwa związkowego w Europie Środkowej. Ukoronowaniem drogi do zrealizowania długofalowego, czasowo i koncepcyjnie wymagającego celu naukowego musi być zaprezentowanie w najbliższych latach „czeskiej” wizji monarchii habsburskiej, opartej na przeprowadzonej konsekwentnie porównawczej interpretacji historii władzy, polityki, prawa, religii, gospodarki i kultury, przejawiających się w różnych formach komunikacji między władcą z jednej strony, a grupami społecznymi i instytucjami politycznymi poszczególnych krajów środkowoeuropejskiego państwa związkowego z drugiej. Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego, istniejące do 1806 r., będzie stanowiło niezbędne ramy omówienia, którego podział chronologiczny i tematyczny, ze względu na przebieg procesów cywilizacyjnych, będzie wymagał odpowiedniego doboru znaczników periodyzacyjnych oraz autorów, którzy oprócz własnego wkładu badawczego będą w sposób krytyczny uwzględniać w syntetycznym ujęciu porównawczym dotychczas rozproszone wyniki studiów przypadku, opracowane w czeskich naukach historycznych, oraz wyniki badań zagranicznych historyków. Jednym z punktów wyjściowych do przedstawienia „czeskiego” spojrzenia na poszczególne okresy w historii monarchii

<sup>18</sup> *Habsburkové. Vznikání občanské společnosti (1740–1918)*, red. I. Cerman, Praha 2016.

środkowoeuropejskiej mogą stać się nowocześnie opracowane biografie naukowe habsburskich władców oraz członków ich rodzin w szerokim ujęciu społecznym, które w przeciwieństwie do kilku cząstkowych, raczej popularyzatorskich i atrakcyjnych czytelniczo prób, również pozostają w zasadzie poza sferą zainteresowań czeskich nauk historycznych.

*Z jęz. czeskiego przełożył Jaroslav Radiměřský*

Biogram: Václav Bůžek, prof. dr hab., dyrektor Instytutu Historycznego Uniwersytetu Południowoczeskiego w Czeskich Budziejowicach; obszar zainteresowań: historia Czech i Europy Środkowej wczesnej nowożytności, przede wszystkim XVI i XVII w.; historia szlachty, rezydencji i dworów; kultura codzienna; rytuały komunikacji symbolicznej; podejście historyczno-antropologiczne do historii społeczeństwa ziem czeskich w kontekście historii monarchii habsburskiej; kontakt: [buzek@ff.jcu.cz](mailto:buzek@ff.jcu.cz).